

BISEDIME LETRARE

2. - Shkolla e Jezuitvet dhe shkolla e Françeskajvet

Fjalën e skajin shkollë këtu e përdorim në veshtrim si rrymë. Prandaj flasin për dy rrymba letrare të ndryshme, sejeila me teorinë të caktueme të veta. Të dyja i sollen letrësis kombtare e gjuhës shqipe dohina të mëdhë. Në kulmin e lulzimeve të tyre, ajo e Jezuitvet i fali atdheut Dom Ndrë Mjedjen dhe ajo e Françeskajvet At Gjergj Fishtën. Ndryshmi ndërmjet dy shkollave dhe veprimtarija e sejeilës zhvillue dëmas, duhet të kuptohet në mënyrë të urtë, sepse në fund të fundit dallimi në mes tyre asht relativ dhe lidhni latente për osmozë janë të papreme.

Etënd Jezuitë meritojnë lavd e mirnjohje për lavrim e zgjanim q i dhanë gjuhës e kulturës s'onë. Natyrisht qellimi i tyre, n'e parë, ishte krejt fetar dhe, për sa i perket zgjimit të ndiesive kombtare, nuk asht për t'u çuditë q i ata, kah gjyma e shekullit të kaluem, kur nisen veprimtarin e vet në Shqipëri, të kenë qindruer krejt asnjans. Ata ishin të huej. Nuk e shifshin t'arsyeshme t'i krijojnë pengime veprës së vet apostollore me ndërlikimet e aspiratave patriotike asokohe porsa në të lindun në disa Shqiptarë të rrallë.

Por mjaftoi q i hapshin një qander kulture premdimore, mjaftoi q i kjo kulturë të zdrëte rreth e rrotull mende e vetedije qytetarësh, mjaftoi q i një tubë kësijsh të ngjiteshin nëpër mësim serio

ze në sferat e nalta të ditunis sepse vetvetiu kuvendi e shkolla e Jezuitvet farfuritën si fënëre atdhetarije n'ersinën e pushtimit otoman. N'at gerdhe kulture nisen studimet klasike Faik Konitza në vjetin shkolluer 1884-85 dhe Luigi Gurakuqi në vjeshtë 1891.

Aty u pregatit ajo aradhe dije-tarësh e letrarësh, ajo cetë e parë Jezuitësh shqiptarë q i qenë Etënd Xanoni, Mjedja, Jakova Mertuzi, Bazhdari, Zadrime, Bonatti, të cilët breznive të reja shkodrane un dikuen në shpirt flakën e zjarrtë të shqiptarizmit.

Ata punuen ma tepër se askush ndër në, në kohna kejtë të vishit, për të spastrue nëpërmjet njof-timeve, sidomos historike dhe etnologjike, të vërtetën e origjinës s'onë ilire nga legjendat gënjeshtare q i a mbulojshin shkelqimin. Ata ma të parët u perpoqën me i dhanë shqiptarizmit themele shkencore në mënyrë q i, pohimet e brohodituna në dalli nga djelmënia e zgjueme kundra të huejvet tallsa, të gjejshtin vërtetimin e vet në hulumtime të durueshme e të ftofta të bame ndër bibjoteka. Ata e lidhen rishtas

menden shqiptare me qytetnin premdimore.

Këto janë meritimet Jezuitvet pergjithsisht dhe të Jezuitvet shqiptarë veçanerisht.

Zhvillimi i letrësis shqipe ma tepër mund të barasohet me atë të letrësis së Romës se sa me atë të Greqisë. Nisja zhvillimit letrar grek paraqitet si një mrekulli e papritun. Gjinit letrare një nga një lindin origjinalisht, shjellohen me një gufim të çuditëshëm dhe arrijnë kulmin e persosjes.

Homeri, Pindari, Eskili etj. s'kishin para vetes shembuj të shquem për të ndjekun: ata krijuen nga asgjasendi, të thuesh, trajtat epike, lyrike, tragjike. Mjesa Roma, kur nisi me përparue në qytetnin, i gjeti gati ndër Grekë shembujt ma të persosun të gjinive letrare të ndryshme.

Virgjili ndoq gjurmat e Momertit dhe Horaci ato të Grekvet të Helades. Kur filloi të murgulloje letrësis romake, shkelqimi i qytetnis greke lëshonte rreze anë e kand nëpër botë t'asokohshme. Kështu q i Romakët s'paten nevojë të krijojnë trajta letrare të reja; ecen gjatë hullis së hapun mjeshterisht nga Grekët.

Jezuitët nxansave të vet u dftuen bukurin e letrave klasike dhe premdimore. I nxiten me ndjekë udhën q i çon ke ajo bukurri e pësonun.

Në s'gjendje ish rreth vjetit 1880 letrësia e jonë?

Auktorët e maparshëm, ata q i Çabej përfshin në Qarkun letrar katolik të Shqipnis veriore (Budi, Bogdani, etj.) askush nuk i ujfite. Vjerrshat e Emzot Pjetër Zari-shit (1837) flejshin ndër lëpiza të libretores s'Abcis s'Oroshtit. Shkrimet shqip të Jezuitit Jungg, të françskanit italo-shqiptar De Martinit, t'Emzot Krasniqit, të Dom Ejell Radojës, të Ndrë Logorecit, të Dom Pashko Babit, përzie me fjalë tyrgjishte, me stil tepër populluer, nuk mujshtin me kënaqë nxansat q i perditë shfletojshin auktorët e mëdhej klasikë.

Këta androjshtin një prozë të pasun me gjuhë të pastër, pa fjalë të hueja; një poezi fluturuese në trajta madhështore si mbas atyne shembujsh të huej q i kishin paarasysht e shijojshin pajdë.

Shka banë? Hynë e studjue shqipën; fjalët e shqipes jo frazeologjin, e cila i gite tepër e përvujtë e popullore; kerkuen fjalë të rralla në popull, ndër libra

të vjeër, ndër fjalorë q i filluen të botohen.

Nanë tjetër Shkolla e Françeskajvet, mbas mësimt t'At Leonard De Martinit, shembujt për t'u ndjekun filloi t'i kërkonte e t'i gjente në popull dhe këshillonte me shti në përdorim frazeologjin q i, e njomë e plot fuqi shprehse, buronte nga goja e popullit. Kangët e De Martinit janë plot me thanje, mënyra shprehjeje, circonlokucione të zakonshme në përdorim populluer. Kur arrijti ma vonë nga Bosnja, ku kishte krye studimet theologjike, tuba e Françeskajvet shqiptarë, — At Gjergj, At Pashko Bardhi, At Fishta, — Shkolla e Françeskajvet dhe mësimet letrare të saj mueren shkas të stërfuqishëm. Në letrësit balkanike poezija popullore, si për sasi ashtu për cilsi ka syperanin mbi ate t'artit. Në Kroaci poetët Kacic, Martie e Maruzanic mirrshin frymzin nga populli. Fishta q i nxansi i tunc. Këthe në Shqipni rreth vjetit 1893 i vendosun me zbatue në gjuhë e ne letrësi shqipe mësimet e mjeshtrove të mëdhej kroatë.

E. K.

GJAME PER ALUSH LESHANAKUN

F J A L T O R I

Ju gjinde q i tue fshë ndër treva arbnore me lot t'perditshmen bukë e zbatni e e ngrofti msa zëmra ças me ças ju fiket n'droje, edhe ju q i mbi udha t'ashpra t'botës tue djeshtun n'pun t'huej e shprishni dorën msa mendja ngulë u rrin në t'largët votër, kumin e zi q i po ju sjell ndigjoje: Alushia sot n'mengjes e poqi Ora n'annik e — ofshet për muc! — ia ndau orokun në Shkall' t'Mirakës me t'pamujshmen morde.

RRJESHTI I PARË I VAJTOJSEVE

Qyqja e mjera un në kët lagje s'diej shka t'njeji ktu m'para: lulen e gjymtyrve t'shkathta a fuqin te dora e këmba, zhdërvjelltin e mrëkullit t'shtatit kaq sa u duk ky bir Shqiptari si m'u bajt n'vëun mbi flatra: sot gjallnin ia ngrini mardha; fluturim erdh n'ket shkall' mali: mardha e dek's e rrzoi te zalli.

RRJESHTI I DYTË I VAJTOJSEVE

Mallkue kjoftsh, o mori dritë, q i gjaksorve dalun n'priti Trimin shpatit tue i u ngjitë n'ag të parë i a k'ë paditë. M'lule t'ballit e goditen, lmuq mbi bor' pa frymë e shtrine; i u kput hov' n' kurm t'vergjillët, i u ftof gjaku i bollë e i dliërt, i u ndal zëmra e ré fisnike: shperthei jashtë i madhi Shpirt.

VJERRSHATARI

Trishtueshëm epigodi flurues ndër qiejt e kalthera t'kumboj' mbi trup t'fugishe e t' njom' t'këtij Athleti, q'i msoi rinis shqiptare harën e gjall' t'levizjeve n'diell majesh, n'erna t'lira, n'val' t'qarta lumi e deti.

Pinjulët brezish të plogta ia zhdërvjelltin e pëzjave si motit Agonistat livoi n'trupin e vet, fitore e anak' dafine tue kor' gjithkund ndër t'matuna, i shpejtë e i lehtë e i lidhun krejt i këthndezun n'shndet.

Mbi borën e prarueme nga puthja e parë e agimit, pa luejt, me gila t'zhgrehun, kurmi i u plandos Trim: m'at kurm q i shfrente n'turrin m' flakruet e tërhjekës mizore seps' e amshueshme pesha randon e Dekës.

G J A M A T A R E T

Zëmërplasti un për ty, vllë Leshanaku, q i n'popull kjë naltue si shtiz' bajraku: na kish r' shpirti si bajraku n' baltë: ti erdhe e na u bane shtizë e naltë, tu' i mbush' llogoret e Liris me burra mbi thepa n' mal e n' arben nëpër shkurre. Zëmërplastë un për ty, zana e mizorit, zëmërplastë un për ty, shtylla e llogorit, zëmërplastë un për ty, o lulja e fisit, e annikut tmera e sofra e dashamirrit. Zëmërplastë un për ty, o flak' vllaznije, zëmërplastë un për ty, pasqyr' mqsije, q i solle gzim e shpresë, vllë i em festari, e kjë n' Votër t' Shqipnis si carë ari. Mjeri un për ty e për trup n' breg shkallmues, për sy verube — e për goj' shkruembue (kullotshe kreshtat tret' me sy n' hapsire! mjalta t' kullonte buze e gjuh' ilire!). Mjeri un për ty e pr' ato duer kryqzue, mjeri un për ty e pr' ato këmb' shkurtue (dora q i pushken rroku si moskushi! dora q i digje n' t' shtrim miqsur si prushi! kamba q i la kah shkël gjurm' bujare si flatër tu' e përshkue tokën shqiptare), mjeri un për ty, o hyll i shpresës s'onë q'u shkime e na zezove për gjithmonë.

VJERRSHATARI

Atje ku ndryshkej tejzash n' vis mergimit një z' pors i përdjerrun n' fillade nate — ish një i mbytn kushtrim a jeh krajate? — i arrini e i a përqethi shtatin Trim.

Shkundi plogtin, u krepature dhe shtiqe t'mshefta kërkoi tue thye pengime e penda, guximtarisht i u rras mizorve mbrenda i pafriqshëm ndër prita e ndër rreziqe.

Ringjallëshin kah shkante t' lashtat doke, burrave t' vrantun ball i a zdritte shpresa, lulzonte n' shpirtent e përtirimin besa, zblojshin ftyren nga futat motra e loka.

I u lindte siguria e ahmarrjes n' zëmër, sa e vegojshin n' kalim, loka e motrave, një shantim lehtësues hapej buz-votrave kur kuvendonte urtiast Trim i pashëmëer.

Si zjarmi kur e thithë e verit rriba lshon nga carajt endire nxehtesja njashu kndelleshin shpirtent n'flak' vllaznije përpara tij ndër kulla e ndër koliba.

Ambel si qumshti i Nanës s'onë arbnore ndër kshille na i gufote Trimit fjala, por, po t'a rmbente n' shpirt e pezmit vala, lshonte mbi t' flligshitt n'at si rrfë bumblllore.

Porsi rëja prej qiellve vetetuese idhshëm mbi lisa shfren vigajë te pylli, dirgje n'bakqijt, tue vezullue si hylli n'stuh, me tarramezen shpartalluese.

E ndalohej ndër treva turpi e dhuna, shlyhej paksa ndër zëmra idhnija e friga: një agim andrronte populli n' veriga ku t' zhvillohej n' liri m' a e frytshme puna.

G J A M A T A R E T

Nuk k'ë ken' ti me mbetun ku k'ë mbetë. Trim me shtat' zëmra, flämur shtjell' përpjetë: kishe shtat' zëmra mbush' me flak' vllaznore, ishe një flämur fal' Lavdis arbnore; por rae aty ku ti s' k'ë ken' me rë, n' lamin fatzi ku vritet vllau me vllë; nuk k'ë ken' ti me dekun ku k'ë deke por me annik t' huej, Alush, për me u përpjekë, megjen e shtërmbt' m'i a thye, t'egrat aradhe, për me bashkue Shqiptar' n' nji Shqipni t' madhe, për me t'urue me gojen urimplete nana edhe motra n' m' a të largat mote, për me t'urue gjithkund, vllë Leshanaku, kush flet shqip e i rrjedh n' dej i Arbrit gjaku.

VJERRSHATARI

Proh, qiell i nalt'! fatoj me varg t'limuet mllëf vllavrës m' a mos t'derdhi gjak t'kullut, lllirësh trashigim, a n'alas a n'vri, zëmrave u dal' t' n' nji t'vetime flak' m'u shkri, e Shpirti i Alushit n' qiell ndër kalthereime t' lshoj' dritë e nxehtesi n't' ardhmet agime, t' lshoj' dritë e nxehtesi t'pastër vllaznuese pse veç dashnija e bân Shqipnin prap nuse, pse veç dashnija e bân Shqipnin prap nanë q i e mbleh n' nji fat të lum pjellën të tanë.

ERNEST KOLIQI